

В ОПИТ ЗА ИЗБЯГВАНЕ НА КАТАСТРОФАТА: НЕФОРМАЛНАТА ДИПЛОМАЦИЯ И ИЗЛИЗАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ ОТ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Главен асистент доктор Ивайло Начев

ivaylo.ch.nachev@gmail.com

Институт за балканистика с Център по тракология към БАН

ПК 1000, София, ул. „Московска“ № 45

Анотация: Текстът разглежда български инициативи на неформалната дипломация от края на 1918 и 1919 г., целящи преодоляване на дипломатическата изолация на страната и излизане от войната при по-благоприятни условия. Анализирани са различни акции в неутрална Швейцария. Специално внимание е обърнато на вероятно най-активната фигура в тази насока, бившият министър-председател Иван Евстратиев Гешов.

Ключови думи: неформална дипломация, Швейцария, Ив. Ев. Гешов

ATTEMPTS TO AVOID THE CATASTROPHE: THE INFORMAL DIPLOMACY AND THE EXIT OF BULGARIA OF THE FIRST WORLD WAR

Ivaylo Nachev, Ph.D.

Institute for Balkan Studies and Center of Thracology

Moskovska Str. 45, Sofia 1000, Bulgaria

ivaylo.ch.nachev@gmail.com

Abstract: The text examines Bulgarian initiatives of informal diplomacy from the end of 1918 and 1919, aimed at overcoming the diplomatic isolation of the country and coming out of the war on more favourable conditions. Various initiatives are analysed in neutral Switzerland. Special attention is paid to the most active figure in this aspect, former Prime Minister Ivan Evstratiev Geshov.

Key words: informal diplomacy, Switzerland, I. E. Geshov

Българската история в модерната епоха познава не един и два изключително драматични епизода, а края на Първата световна война бележи един от най-ярките примери в тази посока. Както е добре известно, през 1918 г. България губи втора война в рамките на едва няколко години, а тежките последици от поражението са видими във всички сфери от обществения живот. Страната е заобиколена от враждебни съседи, окупирана е от съглашенски войски, почти цялата армия е демобилизирана. В обществото се появяват нови дълбоки вътрешни разделения и това вероятно е последицата с най-дълготрайно въздействие. В

тази ситуация, изглежда, не може да се очаква, че политическият елит ще бъде способен да направи твърде много за благоприятното излизане на страната от този видимо почти невъзможен за разрешаване импас. Пречките са в много посоки. България е прекъснала дипломатическите си връзки с редица от големите държави-победителки, които ще решават съдбините на следвоенния свят на Парижката мирна конференция през 1919 г. Освен това би могло да се говори за почти пълна дипломатическа изолация дори в чисто физически план. Пример са сведенията за това, как членовете на българската делегация преди подписването на договора на самата конференция са били държани в условия съвсем близки до затворническите. В този контекст възможният набор от ходове на българската дипломация се оказва твърде ограничен.

Поради изолацията на международната сцена малкото останали връзки и канали за въздействие придобиват огромно значение. Сред съхранените възможности за дипломатически контакти по времето на войната е българската легация в запазилата неутралитет Швейцария. Една от основните цели на дипломатическата мисия в Берн става да се осведомява София относно позициите на страните от Антантата и работата по подготовка на мирните договори. Това става и един от ключовите канали за информиране на българските власти. Условията обаче били крайно неблагоприятни, което може да се илюстрира с един красноречив пример. Легацията праща на 21 януари 1919 г. телеграма, с която информира София за започването на конференцията и за позициите на участниците. Поради лошите телеграфни връзки и ограниченията за дипломатически куриери съобщението пристига в София чак на 26 април, или повече от три месеца по-късно. В същото време няма почти никакви възможности за излагане на българската позиция. Така например министър-председателят Теодор Теодоров е принуден да моли в края на 1918 г. френското правителство за разрешение да изпрати неколцина държавници, все противници на прогерманската политика, които да направят опит да изложат и защитят българската позиция в Европа. Отговорът е категоричен отказ.

Все пак в периода 1918 – 1919 г. са проведени немалко акции в защита на българската кауза, а в такава изключително трудна ситуация изглежда, че именно неформалните канали дават някакви, макар и съвсем минимални, шансове за пробив на враждебната международна среда. Но преди да бъдат разгледани няколко примера от периода, би следвало да бъде дадено кратко пояснение какво ще се разбира в този текст под израза „неформална дипломация“. Това понятие се среща нередко в дипломатическия жаргон, но поне в българската дипломатическа история не му е обръщано засега специално внимание и не са правени специални теоретични анализи за ролята на този феномен в международните отношения. Най-общо под „неформална дипломация“ може да се разбира осъществяването на дипломатически контакти от лица, които не са директно свързани с външните министерства на дадена страна. Такива могат да бъдат например общественици, учени, свещеници или военни. В повечето случаи правителства-

та на отделните страни стоят по един или друг начин зад подобни акции, но не са изключени и случаи, когато други кръгове, например дисидентски емигрантски общности, използват неформална дипломация за постигане на определени цели. Една от характеристиките на неформалната дипломация е, че по този начин често биват поставяни въпроси, които не биха могли да бъдат поставени по формалния дипломатически ред.

Трудната ситуация пред България в края на Първата световна война става причина неформалните контакти да станат особено важен инструмент за българската дипломация и в разглеждания период има множество подобни акции. Впрочем доста сходна е ситуацията и около влизането на България във войната през 1915 г., когато и всеки един от двата противостоящи си блока в световния конфликт се опитват да привлекат България на своя страна. Така през пролетта и лятото на 1915 г. влиятелни вестници в страни от Антантата започват да пишат за България със значително по-положителен отпреди тон, а страната е посетена от редица полуофициални пратеници, идващи от политическите, военните или аристократичните среди на различни европейски държави [3: 148–149]. По подобен начин към края на войната и особено след Февруарската революция в Русия от 1917 г. започва значително активизиране както на формални, така и на неформални дипломатически инициативи.

Едно от най-организираните ранни мероприятия на българската външна политика е Културният център в Берн (официалното име на организацията е „Българска културна мисия“), чиято цел била да пропагандира българската гледна точка в неутрална Швейцария, а оттам се целяло и повлияването на публика, до която нямало как да се достигне директно. В работата на Центъра, който бил замислен като „полуофициална секция“ на българската дирекция по печата и функционираше от средата на 1917 г. с държавно финансиране, но идеята била дейността да не се свързва директно с българското правителство, вземат участие редица известни български общественици и учени. Сред тях са имената на публициста Димитър Мишев, географа Анастас Иширков, статистика К. Попов, икономиста Ат. Яранов и други. С идването на власт на кабинета на Александър Малинов през юни 1918 г. Центърът придобива още по-голямо значение в плановете на управляващите, като негова цел, наред с неутрализиране на чуждите пропагандни тези става и събирането на материали за бъдеща мирна конференция. В историографията обаче съществува становището, че въпреки множеството публикации на брошури и книги от Центъра, както и осъществяването на различни други начинания, като установяването на контакти с политици и учени, постигнатият ефект от тази дейност едва ли е бил твърде голям.

През пролетта на 1919 г. с цел да защитава българската кауза е създадена и друга организация под името „Български съюз в Швейцария“, ръководена от Димитър Мишев и финансирана частично с емигрантски средства, но основно от правителството в София. Тази организация установява връзки с редица европейски общественици и започва издаването на списание, чиято основна кауза е

пропагандиране на провеждането на плебисцит в спорните територии на континента. В края на 1918 г. в неутралната алпийска република, където живеят няколко български българи, е създадена и студентска организация под името „Генерален съвет на македонските дружества в Швейцария“, която обединява няколко младежки организации [4: 165–170, 183].

Освен тази по същество институционализирана дейност, отделни представители на емиграцията предприемат редица самостоятелни акции. Пример за подобни действия са ранните сондажи за мир в Швейцария още при управлението на д-р В. Радославов, които се свързват с по-сетнешния Софийски митрополит Стефан (Екзарх Стефан). Интересен момент е, че според някои автори участие в тези разговори, макар и непряко, взема и българският дипломатически агент Г. Пасаров. Според една от версиите за този не съвсем добре изяснен епизод архимандрит Стефан се среща с агенти на Съглашението през 1917 г. на френска територия, в гр. Тонон льо Бен на Женевското езеро. Отделно са проведени срещи и с руския посланик в Берн. Самият архимандрит Стефан твърди, че тези разговори са били съгласувани с Пасаров (според публикация в пресата от края на 20-те години). Пасаров обаче отрича да е получавал поръчение от Фердинанд или Радославов за започване на преговори за сепаративен мир. По данни на посетено вътрешно разследване на Светия Синод, подобни разговори са водени, като архимандритът е действал по предложение на Пасаров, и според Синода имало запазени няколко писма, потвърждаващи последното. Проф. Георги Генев описва архимандрит Стефан като „фанатизиран русофил, особено привързан към старата монархическа Русия и убеден германофоб“, и обяснява акцията с желанието му България да бъде извадена от ситуацията, в която страната се озовава след влизането във войната през октомври 1915 г. [1: 118–119]. Акцията обаче няма съществен резултат, тъй като не намира подкрепа в решаващите фактори по това време в българската външна политика в лицето на монарха Фердинанд и министър-председателя д-р Радославов, а руското правителство по това време вече има ограничени възможности за активна външна политика предвид усложняващата се ситуация у дома (според Генев тези разговори „не са имали особено сериозен характер“).

Друга подобна акция е свързана с живеещия по това време в Париж Димитър Цоков, бивш български дипломатически представител в Англия и Русия, който по поръчение на френското и английското външно министерство пътува до Швейцария в опит да установи контакт с опозиционно настроени български емигранти. По думите на Цоков, подобна среща действително се е състояла, но тя не е имала съществен успех. От Лондон за Швейцария пътува и бившият генерален консул в Англия – И. Ангелов, но също и тази акция не дава видими резултати [3: 242–243].

Правителството начело с Александър Малинов поема властта през юни 1918 г. при още по-усложнена ситуация, което естествено засилва и настроенията у различни среди за търсене на сепаративен мир. Самият Малинов обаче не показва в нито един момент намерения за търсене на подобно решение, което

според някои било заради опасенията от реакцията на Германия и Фердинанд, които от своя страна били далеч по-силни от куража на Малинов за подобни действия. В същото време се споменават сондажи за сепаративен мир, правени в Швейцария от „някои лица“, без да се уточнява кои са тези лица, като постъпките вероятно са правени без знанието и съгласието на Малинов. Историкът на дипломацията Генов обяснява неуспеха с хаотичността и липсата на подкрепа от правителството: „Те (сондажите за сепаративен мир в Швейцария – б. а., И. Н.) били твърде случайни и без точно определена цел и затова не дадоха резултати. Може би други щяха да бъдат резултатите, ако бяха ставали по един обмислен план, по инструкции на самото правителство“. Като един от източниците, свидетелстващи за тези акции, Генов посочва публикация на бившия кореспондент на английския вестник „Таймс“ – Уикам Стийд [1: 123–124]. Един от основните проблеми в тази ситуация е, че всеки подобен ход би изключил Фердинанд, защото сепаративният мир би бил неминуемо обвързан с неговата абдикация. Запитванията на българските неформални дипломатически акции получили категоричен отговор: дотогава, докато България не даде доказателства, че съвършено е променила политиката си, няма да бъдат водени преговори с нея.

Не само сред емиграцията съществували идеи да се търси сепаративен мир. В средите на армията също нараства напрежението, подхранвано както от новините за поражения на германците на Западния фронт, така и от пристигането на нови попълнения на Солунския фронт и очакването за скорошно ново масирано настъпление. Интересен епизод намираме в дипломатическата история на проф. Генов, който в случая се явява и източник от първо лице. Генерал Иван Луков, командващ Втората армия на Солунския фронт, разказва на Генов и за други участници от българска страна в Парижката мирна конференция по време на престоя им във Франция (докато българската делегация чака решенията на конференцията, затворена в хотел „Мадридски замък“), че в последните месеци на войната той е потърсил контакт с противниковия щаб. Отчитайки засилващите се сред войската антивоенни настроения, Луков решил през лятото на 1918 г. да действа, преди да е настъпила нещастна развръзка, и да сондира сред неприятеля почвата за сепаративен мир. По думите на Луков, преобладаващото мнение сред войниците било, че войната трябва да свърши скоро и при никакви обстоятелства не трябва да се продължава до зимата. Според този разказ акцията била проведена през месец август посредством установяване на контакт с щаба на генерал Фр. д'Епре, който на свой ред се обърнал към съглашенския военен съвет в Париж. Отговорът на запитването бил, че това очевидно е предложение от губеща страна, но излизането на България би донесло известни предимства за Антантата. Затова били предложени някои предварителни условия, като територии в Тракия до линията Мидия – Енос срещу обявяване на война на Турция, без конкретни ангажименти по отношение на другите съюзници. Следващата стъпка в плана на Луков била да се срещне с Малинов и да търси неговото съгласие. Министър-председателят обаче отказал да действа за гърба на Фердинанд и изпратил

Луков да се консултира с министър Ляпчев. Последният също застанал на твърде предпазлива позиция. Заключение на Луков било: „Излишно беше да се настоява повече, след като двамата най-видни представители на кабинета отказваха да поемат най-малка отговорност по този тъй съдбовен в момента въпрос за България. Завърнах се при армията на Струма. Там дочакахме пробива при Добро поле“ [1: 126–130]. Доколко този епизод е напълно достоверно предаден, е трудно да се прецени, макар че той не е съвсем лишен от логика предвид ситуацията на фронта и откровените съглашенски симпатии, изразявани по-рано и в далеч по-добри дни за Централните сили от генерал Луков. Редно е да се отбележи, че Луков преди това е бил началник-щаб на армията, но мнозина от правителството на д-р Радославов гледат с недоверие на него заради симпатиите му към Франция и по тази причина той е отстранен от този пост. Генералът е следвал във френската военна академия в Сен Сир, а след това е назначен като военен аташе в Париж. Според Генов той не отишъл при шефовете на останалите партии, поддържащи кабинета, защото най-вероятно се е боял вестта за тези кроежи да не достигне до Фердинанд и германците. Генов го описва като свит и необщителен човек, което не значело обаче нерешителен. По думите на Генов той е „от ония темпераменти, у които разсъдъкът взема връх над чувствата и всяка постъпка обмисляше всеотдающе, преди да я предприеме“. От друга страна, Малинов е обвиняван впоследствие в нерешителност от редица политически опоненти, но доста спорен остава въпросът дали той действително е имал някаква възможност да води преговори за сепаративен мир през лятото на 1918 г. и съответно какви биха били рисковете при такъв сценарий [3: 250–251].

Активното използване на неформална дипломация е видно от податките в редица от българските дипломатически документи от периода. Дори ако се ограничим в периода около подписването на примирието, се забелязват няколко подобни случая. От своя страна любопитен е дори начинът, по който се установява контакт за преговори за примирие след пробива на фронта при Добро поле. Поради усложнената обстановка и прекъснатите дипломатически връзки със Съглашението, България е принудена да иска примирие по стандартните, но твърде заобиколни дипломатически канали – връзката с Париж е осъществена чрез американския консул в София – Мърфи (България не е прекъснала дипломатически отношения с тази страна), и легацията в Швейцария. На 25 септември София изпраща телеграма до легацията в Берн, която включва указания от правителството и съобщение в отделен пасаж, подписано от Мърфи.

Указанията на българското външно министерство са: „Поискайте да видите неотлагателно и в което и да бъде време американския пълномощен министър в Берн и му предайте, след като преведете на французки, следната телеграма на Мърфи, написана на български и адресирана до секретаря на външните работи във Вашингтон, с настоятелна молба от наша страна да се предаде немедлено във Вашингтон.“ От своя страна съобщението до американската страна гласи: „Българското царско правителство реши да поиска прекратяване на военните дейст-

вия със Съглашението. По негова покана тази вечер заминавам за Македонския фронт, дето делегатите на българското правителство ще поискат сключването на примирие... Българското правителство моли посредничеството на Съединените щати за прекратяването на кръвопролитията. – М ъ р ф и“ [2: 1061].

От официалната дипломатическа кореспонденция става видно, че в напрегатните дни около подписването на примирието българският дипломатически корпус е активизирал както формални, така и неформални канали за връзка. Така например в телеграма от 30 септември посланикът в Швейцария – Греков, изпраща съобщение до Министерството на външните работи, което показва, че последните съвсем не са били пренебрегвани. Греков рапортува до Министерството: „Преди два дена натоварих едного от членовете на нашата мисия да използва контакта, установен между него и едно приближено до Орландо лице, от една страна, и един от членовете на американското посолство, от друга страна, за да се предадат на съответствующите места аргументите от естество да подкрепят нашата постъпка... Наблегна се главно върху интересите на самото Съглашение да побърза със своя отговор и този отговор да бъде насърчителен за нас, за да не се произведе в България, наложен от държанието на Съглашението, обрат, който да има за последствие продължението на войната.“ (Телеграмата е получена и заведена в министерския архив с дата 3 октомври.) [2: 1082]. Греков добавя, че при срещата си с американския посланик изтъкнал „в подобающата в случая форма същите мисли“. Освен това съобщава, че се правят опити да се установи контакт с „някои французки среди, което твърде вероятно ще бъде постигнато“. Друг любопитен момент с оглед на темата за използването на неформални дипломатически канали е изразеното намерение по време на кризата да се установят връзки със „социалистическите кръгове – швейцарски, съгласенски и австро-унгарски“. Греков уточнява, че нямало подходящо лице за подобни връзки и предлага да се обсъди прашането на подходящ човек „колкото е възможно, по-скоро“ [2: 1083].

В българските дипломатически документи са останали също и следи от неформални дипломатически мисии, провеждани от други страни. В телеграма от 20 септември до Външно министерство Греков съобщава, че от дипломатически източник узнал, че началникът на австрийското бюро на пресата Визнер, който се смятал за приближен до императора, и депутатът Ландхауер са пътували до Швейцария преди шест седмици да сондират почвата за сключване на мир с австрийското правителство. Резултатът обаче бил далеч от окуражаващ според българския дипломатически представител: „Те имали среща с двама-трима френски политически мъже, не представляващи обаче възгледите на правителството“ [2: 1044].

Много често в документите има само бегли споменавания на неформални дипломатически дейности, но в телеграма на министър-председателя Малинов до швейцарското посолство виждаме рядко срещано директно възлагане на подобна мисия и затова вероятно би било интересно да бъде цитиран пълният

текст. В телеграмата от министъра на външните работи до легацията в Берн от 7 октомври 1918 г. се казва:

„Предайте, моля, на г. Гешова от моя страна следното: След сключеното вече примирие, с настъпилото политическо положение създават се за нас нови условия за дейност, особено в средите на Съглашението. Моля г. Гешова да използва пребиваването си в Швейцария и да влезе официозно в контакт с всички ония личности, с които той поради своето минало и поради положението си може да има връзки, и да развие между тях и чрез тях народополезна дейност. За тая цел, ако му е възможно, той може да премине и във Франция. Излишно е да посочвам аз оттук линия на поведение. Познавайки работите у нас и новите политически перспективи, той с успех може сега да пледира каузата на България. Разчитайки на патриотизма на г. Гешова, аз се надявам, че той охотно ще се нагърби с таз задача, за което му благодаря предварително“ [2: 1086].

Едва ли има по-подходящ избор към момента за това, кой да бъде натоварен с подобна мисия, предвид цялостната ситуация. Гешов е сред най-опитните български държавници, който в дългата си и изпълнена със събития политическа кариера е участвал в множество подобни акции. Непосредствено след създаването на модерната българска държава той пътува още през 1879 г. на полуофициална мисия в Европа като депутат от Източна Румелия с цел да протестира относно откъсването ѝ от България. От друга страна, и личната му външнополитическа ориентация прави избора сполучлив. Гешов е следвал и живял в Англия, той е изтъкнат англофил, но може би най-важна към момента е изключително солидната му мрежа от лични контакти.

Гешов провежда първите си контакти със съглашенски представители още през лятото на 1918 г., когато заминава за Женева за изпращане на помощи за български военнопленници чрез Международния червен кръст. За тези разговори своевременно бива осведомяван и министър-председателят Малинов. Те обаче нямат особено значимо въздействие върху политическия курс на правителството, тъй като повечето от срещите са с американци без особено значимо политическо влияние. След подписването на примирието и след цитираната телеграма неуморният държавник активизира дейността си. Гешов възлага големи надежди на Съединените щати и през ноември изпраща от Берн, където го заварват последните събития, мемоар до екипа на американския президент Уилсън, в който изразява надеждите си, че българската позиция ще бъде уважена при уреждането на отношенията в следвоенния свят. Освен това през януари 1919 г. провежда две срещи с американския експерт проф. А. Кулидж, на които са обсъдени териториалните въпроси в Югоизточна Европа. В тези разговори Гешов защитава българските териториални искания, позовавайки се на сведенията на американски мисионери и резултатите от Карнегиевата анкета.

Освен на Съединените щати, надежди се възлагат на Италия – другата дър-

жава от страните победителки, която изглежда относително благосклонна към българската кауза в контекста на взаимоотношенията на България с нейните балкански съседи, а и между двете страни няма стари вражди или застъпващи се интереси. Още преди влизането на България във войната, във връзка с добрите отношения с Италия, Гешов изпраща през април 1915 г. писмо до италианския посланик Сонино с молба за подкрепа за българската кауза в Западна Тракия – единствената територия, за която българският политически елит има надежда да бъде включена в границите на страната. В писмото си Гешов посочва, че гърците са малцинство в този район, изтъквайки готовността на българите да се проведе допитване за принадлежността на населението [6: 249–250]. Трябва да се добави, че не само в странство, но и вътре в страната се предприемат редица акции за спечелване на италианското благоразположение. През зимата на 1918 – 1919 г. в София е създадено дружество за итало-българско приятелство, което свиква поредица от срещи в залите на Юридическия факултет на Софийския университет (подобно дружество е сформирано и в Рим, но дейността му остава ограничена). Надеждите, които са възлагани на Италия, обаче остават напразни, защото, още докато българската делегация пътува за Парижката мирна конференция, нейните членове научават неприятната новина за итало-гръцка спогодба по спорните между двете страни въпроси [1: 167].

Търси се подкрепа и в други страни и във връзка с това правителството изпраща в новосъздадената Чехословакия проф. Александър Балабанов. Българският пратеник осъществява редица срещи на високо равнище в началото на 1919 г., за които редовно е информирана българската легация във Виена, като общото впечатление на Балабанов било, че настроенятията в страната спрямо България са като цяло положителни [7: 67].

В началото на 1919 г. Гешов и Димитър Цоков настояват пред българското правителство да бъдат пратени на полуофициална мисия в Париж с цел да защитават българската кауза пред съглашенските сили и да съставят адрес във връзка с това до видни фигури, като Уилсън и Масарик. По-късно Гешов е избран за един от съветниците към българската делегация на мирната конференция. Той пътува до френската столица и се среща с българските представители, които са държани в условия на почти пълна изолация от околния свят. Специалната мисия, която е поета от Гешов, е да се опита да лобира за българската кауза в Англия и по тази причина той се отправя към Острова, като отказва да получи пари от държавата за тези свои пътувания. Той успява да си издейства разрешение за посещението, използвайки правата, които има като председател на Българския червен кръст. От публикуваната кореспонденция на Гешов е видно, че в тежките за България дни той активизира контактите си с добри свои стари познати, които симпатизират на българите, като Ноел Бъкстон и Джеймс Баучер. Освен това Гешов провежда редица срещи с политици и журналисти, на които излага българската кауза и събира информация за работата по българския мирен договор [5: 283–290]. На една от срещите си с Ноел Бъкстон той получава обширна информация за впечат-

ленията на последния от положението на Мирната конференция в Париж, като сведенията са резюмирани и изпратени до сина на Гешов в Швейцария с писмо от 22 август. Предвид оскъдността на информацията сред българския елит по това време, подобно сведение вероятно е било от немалко значение. Самият Гешов споделя в свое писмо от началото на месеца впечатленията си от положението на българските делегати: „Нашите в Париж нищо друго не знаеха, освен това, що имаше във вестниците. И със София и Берлин съобщенията не бяха уредени.“ Гешов освен това поддържа редовен контакт с английския заместник-министър на външните работи Сесил Хармссуърт, чрез когото предава българските позиции по редица спорни въпроси на британското правителство. Надеждите му са, че ще може да се срещне с Лойд Джордж и да лобира за смекчаване на условията на мирния договор, но подобна аудиенция в крайна сметка не се осъществява поради натоварената програма на английския министър-председател. Среща се обаче с редица от изтъкнатите местни политици, като един от лидерите на лейбъристката партия – Адамсон. При срещите си с индустриалци и журналисти Гешов развива тезата, че присъствието на България в Егея би донесло двустранни търговски ползи за двете страни. Резултатът от цялата тази няколкоседмична кампания, изглежда, не е твърде голям, като се изключат няколко положителни за България вестникарски статии в чуждия печат, а и самият Гешов очевидно не си прави големи илюзии за постигнатото. В писмо до сина си споделя: „Виждаш, че моят песимизъм се напълно оправдава. Негодуват и тукашните ни приятели, както ще видиш от притворените статии... но са безсилни, тъй като нашата присъда е решена и тя ще бъде ужасна“ [6: 252]. Въпреки тези мрачни очаквания Гешов продължава дейността си. Участва в подготвянето на два мемоара до Парижката мирна конференция, в отговор на изразените позиции на Гърция и Сърбия. Целта на мемоарите е да се отговори на обвиненията към българската страна, с което да се съдейства на усилията за благоприятно решаване на териториалните спорове с нейните съседи. Гешов подготвя и трети мемоар до Парижката мирна конференция, който разглежда тежкото финансово положение на България след трите войни и пледира срещу налагането на тежки финансови клаузи [6: 253]. Условията на договора обаче, който е връчен на българската делегация на 19 септември 1919 г., е в тона на най-мрачните опасения на Гешов.

В заключение би могло да се каже, че българският политически елит прибегва в края на войната към редица неформални акции, тъй като това се явява единственият вариант към този момент за опит за защита на националната кауза. Както е видно, резултатите не са особено впечатляващи. Независимо от това този труден период показва, че поддържането и развиването на често пренебрегваните инструменти и канали за въздействие, които се предоставят от неформалната дипломатия, може да се окажат незаменяемо предимство в различни комплицирани дипломатически ситуации. Или, с други думи, поуката е да не се изгарят мостове, които незнайно кога би могло да се окажат жизненонеобходими.

Използвана литература

- [1] ГЕНОВ, Г., 2006. *Политическа и дипломатическа история на България. Т. XXIII. Част втора*. София: ИК „Ваньо Недков“.
- [2] *Дипломатически документи по участието на България в Европейската война. Т. 2*. София: Държавна печатница, 1921.
- [3] ИЛЧЕВ, И., 1990. *България и Антантата през Първата световна война*. София: „Наука и изкуство“.
- [4] ИЛЧЕВ, И., 1995. *Родината ми – права или не! Външнополитическа пропаганда на балканските страни (1821 – 1923)*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- [5] ПОПОВ, Р., ТАНКОВА, В. (съст.), 1994. *Иван Евстратиев Гешов. Лична кореспонденция*. София: АИ „Марин Дринов“.
- [6] СТАТЕЛОВА, Е., 1994. *Иван Евстратиев Гешов. Или трънливият път на създанието*. София: АИ „Марин Дринов“.
- [7] ХРИСТОВ, Х., 1984. *България, Балканите и мирът 1919*. София: „Наука и изкуство“.